

RADİKALLEŞME SÜREÇLERİNDE İDEOLOJİ VE İTİKADİ İDEOLOJİNİN ROLÜ ÜZERİNE

İdeolojik söylem analizi hem radikalleşme çalışmalarına hem de istihbarat çalışmalarına Batı dünyasında dahil edilmiş olmasına rağmen, Türkiye bu konuda oldukça yetersizdir. Dolayısıyla eğer savaş kazanmak arzuyu tanımayı gerektiriyorsa, radikalleşme sorunuyla baş edebilmek de insan alanını ve kaynağını tanımayı gerektirmektedir. Dolayısıyla radikalleşme çalışmalarında teoloji dinî tartışmayı değil, ama dinî yapıları, sembolleri, grup kimliklerini ve ideolojik işlevlerini analiz etme anlamında önemli katkılar sunabilecektir.

Hilmi DEMİR

Radikalleşme terimi son zamanlarda kamusal ve akademik tartışmalarda selefi/militan cihatçılarla yüzleşen ulusal güvenlik konularında dile getirilmeye başlanmıştır. Radikalleşme ve radikalleşmeden şiddete varan bir aşırılığa geçişin bir süreç aldığını biliyoruz. Terörist organizasyonların bireyleri nasıl kendilerine çektikleri veya onları radikalleşmeye iten nedenlerin neler olduğu hâlâ bu konuda çalışan uzmanların temel ilgi alanlarını oluşturuyor. Bu sürecin nasıl gerçekleştiği konusunda birçok farklı açıklama modelleri ortaya konmuştur. Bu modeller içinde özellikle Clark McCauley ve Sophia Moskalenko, Fathali Moghaddam'ın siyasal radikalleşmenin mekanizmaları üzerine yaptıkları çalışmaları ile J. Horgan'ın terör psikolojisine ilişkin yaptığı çalışmalar oldukça dikkat çekmiştir.

Bireyin normal hayatını yaşarken bir gruba dâhil olması ve bu grubun savunulması adına şiddeti göze alması için geçirdiği değişimi *radikalleşme süreci* olarak adlandırabiliriz. Şu hâlde bu değişiklik nasıl meydana gelmektedir? Bireyler, gruplar ve kitleler, çatışma ve şiddete nasıl yönelirler? Öncelikle belirtmemiz gerekir ki bu süreç oldukça kompleks ve karmaşık olabildiği gibi bazen de çok yalın ve basit de olabilir. Bu zamana kadar yapılan çalışmalar terör eylemlerine katılan bireylerin farklı sosyal geçmişlerden geldiklerini, oldukça farklı radikalleşme süreçlerinden geçtiklerini ve farklı motive edici kaynaklardan etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Radikalleşme kuramlarında her olay ve her durum için evrensel, genel geçer bir açıklama modeli olmasa da mevcut çalışmaların, şiddete varan radikalleşmenin nedenlerini altı kategoride ele aldıklarını söyleyebiliriz: Bağlamsal, stratejik, ideolojik, bireysel, grupsal ve kitlesel.

- Bağlamsal nedenler, şiddetin oluşması için – internet ve sanal medya gibi– ön koşulları içeriyor, ama bu bunları kullanan herkesin radikalleşeceği anlamına gelmiyor. Fakat ön koşullar, –yoksulluk, dışlanma, baskı gibi– motive edici şartlarla birleştiğinde, bu imkân daha da güçlenir.
- Stratejik nedenlere gelince şiddete varan radikalleşmede bireyler rastgele değil rasyonel seçimlerle hareket ederler. Amaç yalnızca zarar vermek değildir, daha uzun vadeli hedefler de olabilir.
- İdeolojiye gelince bireyin asla pazarlık etmeyeceği ve toplum için kesin olarak iyi ve doğru olarak düşündüğü inançları kastediyoruz. Herkesin bu tür kesin kabulleri olabilir, şiddete varan

radikalleşmede bu inançların hayata geçirilmesi için şiddet dahi varoluşsal bir tercihe dönüşmüş olmasıdır. Bu ideolojiler dinsel olabildiği kadar olmayabilir de. Kominizm, liberalizm, hatta demokrasi adına bu türden radikalleşme örnekleriyle karşılaşabiliriz.

- Bireysel mağduriyetler, yaşanmışlıklar ve kırılganlıklar ile sahip olunan ideolojilerin etkisi ve durumsallıklara karşı tepkisi üzerinde durur.
- Grupsal olarak da radikal arkadaş ve aile toplulukları, cemaatler, yardım örgütleri gibi sivil kuruluşlar vardır.
- Kitlesel faktörlere gelince bunlarda daha çok iktidar şiddeti, baskı ve yasaklar olarak tanımlanır.

İdeoloji Radikalleştirir Mi?

Radikalleşmede ve terörizmde ideolojinin rolü çoğu kez ihmal edilir. Özellikle dinî motifli terör örgütleri söz konusu olduğunda bu oldukça sorunlu bir alan ortaya çıkarır. İnsanlar radikalleşmede ideolojinin etkisini tartıştıklarında, bağlam çoğu kez din hakkında ya da dinin kutsal metinleri hakkında konuşmayı kayar. Veya din ve dinî metinlere özgü, insanları şiddet eyleminde bulunmaya motive eden ve onları diğer dünya görüşlerinden veya öğretilerinden daha fazla şiddete eğilimli hale getiren bazı temel nitelikler mi vardır, gibi oldukça felsefi ve teolojik tartışmalara kapı açılmaktadır.

İdeoloji hakkında konuşmak ile din ve teoloji konuşmanın oldukça sık karıştırıldığı bir alanın sınırları çizmek önemli gözüküyor. Çünkü dinin sahil, doğru bir yorumu hakkında ortak bir görüş birliğine varmak kolay değildir. İnsanlar çoğu kez olay, vaka ve radikal eylem ile ideoloji arasındaki bağı açıklamak yerine, kendi kafalarındaki dinî yorum üzerinden eylemin tutarsızlığına karşı tarafı ikna etmeyi tercih ederler. Burada din ya da dinî metinler üzerinde değil, bir eyleme anlam veren değerler sistemi üzerinden konuştuğumuzu kabul etmemiz gerekir. Amaç bu değerler sisteminin şiddete varan radikal eylemi nasıl motive ettiğini, grubu diğerlerinden nasıl ayırdığını, dost ve düşmanlarını nasıl tanımladığını anlamaya çalışmaktadır. Bu açıdan dinî radikalleşmeyi *teopolitik* gibi oldukça hatalı bir kavramsallaşma altında değil, radikalleşme içinde *dinî-politik çalışmalar* başlığı altında çalışmayı öneriyorum.

Çünkü biz dini değil, dinî metinlerden elde edilen yorum, kurgulanan din dili, sembolik ve kategorik temsil sistemleri, zihinsel çerçeveler, tanımlar ve bunların politik bir dizge içindeki işlevlerini konuşacağız. Bir dinî ideolojiye sahip grubun kendilerini, birbirlerini ve kendi dışındakileri nasıl tanımladıklarını, dünyayı nasıl mantıklı hale getirdiklerini sorgulayacağız. Aslında bu yönüyle ideolojilerin dinî, seküler, milliyetçi veya anarşist olabileceğini, ancak yine de gruplar ve bireyler için benzer bir işlev gerçekleştirdiğini görmüş olacağız.

Bilindiği gibi terörün öncelikle bir ideolojik alt yapısının olması gerekmektedir. İdeolojik unsur, örgütün hareket noktasını oluşturmaktadır. Örgüt, benimsediği ideoloji doğrultusunda hareket etmekte, stratejisini buna göre belirlemektedir. Terör örgütlerinin siyasi eğitim adını verdikleri faaliyetlerin amacı, örgütün dayandığı temel ideolojiyi örgüt mensuplarına benimsetmek ve örgütün hedefleri doğrultusunda bilinçlendirmektir. Dinî radikalleşme de ise bu ideoloji, öğrenilen bir bilgi olmaktan daha çok inanılan ve iman edilen bir bilgidir. Dolayısıyla bu itikadi ideolojiyle inanan birey artık yalnızca enforme olmaz, aynı zamanda bir mümin de olur. Burada radikalleşme sürecini izah ederken insanlar bir ideolojiyi kabul ediyor ve buradan da silahlı eyleme koşuyorlar şeklinde “tek nedensel” bir ilişki (mono-causal) kurma girişimini kastetmiyoruz. Radikalleşme sürecinde ideolojinin göstergelerinin ölçülemez olduğunu ve ideolojinin önemli olmadığını savunan uzmanlar da bulunmaktadır; ya da Clark McCauley ve Sophia Moskalenko’nun son çalışmaları olan *Friction: How Radicalization Happens to Them and Us*’ta Vehhabilik üzerinden değindikleri gibi bir ideoloji hem şiddeti tetikleyici hem de onu tutan bir mekanizmaya sahip olabilir. Gerçi burada yazarların kanımca atladığı şey, Vehhabiliğin gölgeleneceği bir devleti olmasaydı aynı şeyi söyleyebilir miydik, bunda kuşkuluyum.

Sorgulanması gereken, teröristlerin otomat gibi internette okudukları herhangi bir şeyden hemen sonra bu fikre hizmet uğruna hareket edip etmediği değildir. Bundan ziyade anlaşılması gereken husus, dinî/ideolojik etkenlerin hem terörist radikalleşmeye hem de terörist faaliyetlere yönelik tutarlı izahlar sunmaya yardımcı birer işlev olarak gözüküp gözükmediğidir.

Daveed Gartenstein-Ross ve Laura Grossman’ın 2009 tarihli *Homegrown Terrorists in the US and UK: An Empirical Examination of the Radicalization Process*

adlı çalışmasında dinî ideolojinin terörist radikalleşmedeki rolünü ortaya koyan birtakım somut ölçütler ortaya konmaktadır. Bu araştırma da ABD ve İngiltere doğumlu 117, “homegrown” teröristin örnekleri verilir. İdeolojinin şahıs üzerindeki tesirini gösteren beş etken incelenir: İslam’ın kuralcı bir yorumunu benimsemek, sadece belirli (selefi cihadî) dinî otoritelere güvenmek, Batı’nın ve İslam’ın itikadi sebeplere istinaden uzlaştırılmaz olarak algılanması, itikadi sapma olarak algılanılan inançlara aşırı derecede tahammülsüzlük göstermek ve kendi dinî inançlarını başkasına dayatmaya çalışmak. Örneklerde bu etkenlere sıkça rastlanılır.

İlki, yukarıda tespit edilen ideolojik etkenlerin çok geniş bir yelpazede homegrown teröristlerde ölçülebileceğidir. İkinci bulgu ise dinî ideolojiyi benimsemenin siyasi radikalleşmeden önce gerçekleştiğidir. Araştırmaya göre, siyasi radikalleşme belirtileri gösteren homegrown teröristlerin %40,7’sinde dinî uyanış siyasi uyanıştan önce gerçekleşmiştir. Buna karşılık siyasi radikalleşme sadece %11,6’sında dindarlaşmadan önce gerçekleşmiştir. Diğer kalan %47,7’deyse, dinî ideolojinin mi yoksa siyasi ideolojinin mi önce gerçekleştiği belli değildir.

Görüldüğü gibi yabancı savaşılar ya da homegrown teröristlerin radikal çevrede edindikleri ilk gerçeklik dinî ideolojik radikalleşmedir. Fakat benim kanaatime göre, sonradan İslam’a girmemiş bireylerde bu süreç siyasal radikalleşme sonrası kazanılır. Buna karşılık bu çalışma bize radikalleşme için birtakım ölçekler ve tanımların saptanabileceğini göstermektedir. Burada temel sorun dinî radikalleşme sürecinde dinî ideolojik söylemi ve itikadi dilin gramerini kavrayacak teolojik ve politik bir bilgiye sahip olan uzmanların bu çalışmaya dâhil edilip edilmemesiyle ilgilidir. İdeolojik söylem analizi hem radikalleşme çalışmalarına hem de istihbarat çalışmalarına Batı dünyasında dahil edilmiş olmasına rağmen, Türkiye bu konuda oldukça yetersizdir. Dolayısıyla eğer savaş kazanmak araziye tanımayı gerektiriyorsa, radikalleşme sorunuyla baş edebilmek de insan alanını ve kaynağını tanımayı gerektirmektedir. Dolayısıyla radikalleşme çalışmalarında teoloji dinî tartışmayı değil, ama dinî yapıları, sembolleri, grup kimliklerini ve ideolojik işlevlerini analiz etme anlamında önemli katkılar sunabilecektir.

Radikalleşme Süreci ve İtikadi İdeolojik Radikalleşme

Radikalleşme genel olarak dört aşamalı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu süreçleri şu şekilde isimlendirebiliriz:

a. Toplumsal Ayrışma

Bu aşamada birey kendisini yaşadığı toplumun inanç, değer ve kültüründen ayırmaya başlar. Bunun birçok nedeni bulunabilir. Bireyin inanç ve kültürü ile toplumun inanç ve kültürü arasında yaşanan çatışmadan kaynaklanabilir. Özellikle modernleşme süreçlerinde geleneksel toplumlarda bu tür çatışmalar sıklıkla yaşanır.

Toplumun kurumsallaşmış yapılarının tercih ettiği politikalar bireyi dışlamış, marjinalleştirmiş olabilir. Bu durumda birey kendisini toplum dışına itilmiş olarak görmeye başlar. İşini kaybetmesi, sevdiklerini kaybetmesi gibi bireyin yaşadığı travmalar, bireyi toplumda yalnızlığa itebilir. Bu tür çaresiz hissedilen dönemlerde birey kendisini yaşadığı toplum tarafından dışlanmış olarak görebilir.

Toplumdaki siyasi kültür ve rekabet birbirini dışlayıcı ötekileştirici bir dille yapıyorsa ve özellikle kimlik siyaseti sertleşmiş ise bu kültür içinde bireyler arası diyalog kurma imkânı azalır ve ayrışma kolaylaşır.

b. Siyasal Radikalleşme

Kendisini toplumun büyük kesiminden ayrı ve farklı görmeye başlayan birey bunu ifade edecek siyasal oluşumlara ilgi duyar. Eğer toplumsal yapı bu tür siyasal örgütlenmelere müsaade ediyor ve marjinal görüşler kendisine siyasal yollarla ifade imkânı buluyorsa öncelikle tercih bu örgütler olur. Fakat ayrışma keskinleştikçe bu yapılar bireyin istediği değişimi karşılayamadığından ve öfkesini boşaltma imkânı bulamadığından, birey legal ama sistemle bütünleşmeyi reddeden, toplumda devletle paralel düzeyde örgütlenmiş sivil toplum kuruluşlarının dinî mekânlarına, mescitlerine, kitap evlerine ya da derneklerine katılarak sosyalleşmeye başlar. Radikal çevrelerdeki sosyalleşme bireylere grup aidiyeti ve siyasal kimlik sunar. Bu sürecin İslam'a girenlerde sonra kazanıldığına dikkat etmek gerekir.

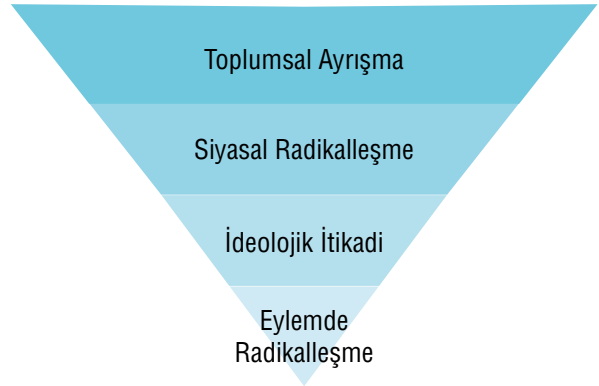
c. İtikadi İdeolojik Radikalleşme

Birey artık kendi kimliğini ifade edeceği kavramlarla konuşmaya başlar. *Muvahhid* en tercih edilenidir. Ayrıca birey kendini ifade edeceği bir aile, bir grupta bulmuştur. Cemaatleşme süreci olarak da tanımlanacak bu süreçte topluluk kendisini *cabiliye* ve *tağut*

diye isimlendirdiği dış çevreden soyutlamaya başlar. Kendi dışındakileri tanımlayacağı bilinçli kavramlara sahiptir. Tağut düzen içindekiler kâfir, müşriktir. Bu süreç bireyin koza dönemidir. Artık uçmak için gerekli olan süreci tamamlamaya ve cihat için hicret edeceği vakti beklemeye başlar.

d. Eylemde Radikalleşme

Artık muvahhid mücahit olarak savaşmak için ya kendi dışında bir başka toprak parçasına hicret eder ya da kendi toplumunda iki aşamalı mücadele süreci başlatır. Birincisi tebliğ, ikincisi cihattır. Tebliğ bireyleri bilinçlendirerek örgüte katmak ya da dışarıda yapılan cihada maddi destek sağlamak amacıyla yapılabilir. Cihat ise ya bir yere saldırmak veya bombalı bir eylemde bulunmak şeklinde gerçekleşir.

Sonuç

Radikalleşme çalışmalarının oldukça karmaşık ve çok disiplinli bir araştırma alanı olduğu ve radikalleşme süreçlerinin ele alınmasında sosyoloji, psikoloji, antropoloji kadar teolojiye de ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Çevremizde artan dinî grup ve kimlik hareketliliği ve bunların şiddete evrilme riski dinî-politik çalışmaların önemini daha da artırmaktadır. Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda dinî çatışmalar coğrafyalara hâkim olma stratejilerinin vazgeçilmez hâline gelmiştir. Dinî yapıların beslediği itikadi-ideoloji kadar bu ideolojinin kök saldırdığı siyasal kültür, coğrafya ve sosyo-ekonomik yapı da bir o kadar önemlidir. Dinî yapıları ve onların kök saldırdığı zeminlerdeki itikadi ideolojilerini anlamadan bu coğrafyada bölgesel bir güç olabilmek zor gözükmektedir. Dolayısıyla dinî-politik çalışmalar bu yeni dinî yapıların, oluşturdukları itikadi ideolojilerin ve güç ilişkilerinin anlaşılmasını sağlayan analizlere öncelik verecek ve bize yol gösterecektir. ○

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi